

Ob 305. obletnici izida imenitnega
Olbnovega dela Nove florijanske efemeride
(*Novae Ephemerides Florianenses*),
Linz 1704

SOL LUCET OMNIBUS

MEDNARODNO LETO ASTRONOMIJE 2009

Marijan Prosen – Majo

OLBEN
in astronomija

Gorenjski Glas
Založništvo Jutro

Posvetilo

To knjigo posvečam spominu na mojo ljubljeno ženo

Stano Prosen

(16. 4. 1939–8. 11. 2008).

Še 7. 11. 2008 zvečer mi je optimistično rekla, da bi rada prebrala besedilo knjige, ki še ni bila do konca napisana. »Seveda, seveda, če si letos prebrala že štiri moje knjige in mi svetovala, kje naj kaj poboljšam, boš pa še to«, sem ji spodbudno rekel.

Ni ji bilo usojeno.

Posebna zahvala

Za pomoč pri nastajanju te publikacije se zahvaljujem hčeri Maji, ki me je odpeljala v St. Florian in mi izpolnila sanje, dr. Friedrichu Buchmayrju, ki me je v tamkajšnji knjižnici ljubeznivo sprejel in pokazal Olbnovo delo, mag. Natashi Grilj, ki mi je omogočila zvezo s knjižnico, gospodu Mateju Hriberšku, ki je iz latinščine v slovenščino prevedel naslovnico Olbnovih *Efemerid* in gospodu Dragu Samcu za vse dodatne podatke o J. J. Olbnu.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

929Olben J.
52(497.4)(091):929Olben J.

PROSEN, Marijan

Olben in astronomija / Marijan Prosen - Majo ;
[fotografije Maja Prosen]. - Ljubljana : Jutro, 2009. - (Svet naravoslovja)

ISBN 978-961-6746-16-8
243980288

Vsebina

<i>Predgovor</i>	7
<i>Zanesenjaka</i>	8
<i>Osebna izpoved</i>	9
<i>Kranj, njegovo rojstno mesto</i>	11
1. Uvod	13
2. Pogled nazaj	17
3. Doba, v kateri je živel	19
4. Družina Olben v Kranju	21
5. Janez Jakob Olben	23
<i>Utrinki iz Olbnove knjižnice</i>	30
6. Mrak in zora	35
7. Opis in ocena Olbnovih <i>Novih florijanskih efemerid</i>	39
8. Sklep	41
<i>Stana Prosen, In memoriam</i>	42
<i>Bibliografija Marijana Prosenca – Majota</i>	44
<i>Literatura</i>	47

Povzetek

Opisali smo življenjsko pot in delo na področju astronomije skoraj pozabljenega slovenskega znanstvenika Janeza Jakoba Olbna (1643 Kranj–1725 avguštinski samostan St. Florian pri Linzu). Iz rodnega Kranja ga je vodila pot na Dunaj, kjer je dokončal študij teologije. Potem je postal duhovnik, pridigal in opravljal še druge pomembnejše cerkvene funkcije v mestu Passau in okolici ter Freistadtu in Traiskirchnu. Končno je leta 1702 vstopil med avguštince v samostan v St. Florianu, da bi se tam v samoti in miru lahko popolnoma posvetil znanosti, posebno matematiki in astronomiji, s čimer se je močno ukvarjal že prej. V samostanu je ostal do konca svojega življenja. Kot redovnik je napisal in izdal svoje najpomembnejše astronomsko delo, ki ima naslov *Nove florijanske efemeride* (*Novae Ephemerides Florianenses*, Linz 1704). Gre za kapitalno delo, na katerega smo Slovenci lahko upravičeno ponosni. Raziskave Olbnovega dela še niso zaključene. Poleg Mengšana Hallersteina se izkaže Kranjčan Olben kot drugi najpomembnejši gorenjski astronom preteklosti, katerega imponantno delo *Nove florijanske efemeride* z osnovnimi podatki o dnevni svetlobi za lego kraja St. Florian in za vse dni v letu je bilo do nedavnega še popolnoma neraziskano, prazaprav neznano, zdaj pa se svetlika kot zvezda pravega reda.

Ključne besede: avguštinec, astronomske efemeride, čas vzida ali vzid, čas zaida ali zaid, mrak, zora, meridian (poldnevnik), horizont (obzorje)

Abstract: Olben and Astronomy

In the book, the life path and work in the field of astronomy of almost forgotten Slovene scientist Janez Jakob Olben (1643 Kranj–1725 Augustinian monastery St. Florian near Linz) is described. From his native Kranj, the paths lead him to Vienna, where he finished the theology studies. After that he became a priest. He preached and practiced other important ecclesiastic functions in the city of Passau and around and in Friestadt and Traiskirchen. In 1702 he entered the Augustinian monastery in St. Florian to dedicate himself in seclusion and stillness to science, specially mathematics and astronomy, the two subjects that he worked on also before. He stayed in this monastery for the rest of his life. As a monk he wrote and published his most important astronomical work titled *Novae Ephemerides Florianenses* (Linz 1704). This work is of capital importance and Slovenes should be really proud of it. The investigation on Olben's work is not finished yet. Beside Hallerstein from Mengeš, Carniolan Olben is the second most important Upper Carniola astronomer from the past, whose imposing work *Novae Ephemerides Florianenses* with basic data on daylight for all days in a year in St. Florian was till recently not investigated, actually it was unknown, but now it is shining among books as a first order star on the sky.

Key words: augustinian, astronomical ephemeris, time of set up, time of set down, dusk, dawn, meridian, horizon

Predgovor

Pri Založništvu JUTRO so v zbirki Svet naravoslovja do zdaj izšle naslednje knjige o slovenskih znanstvenikih, ki so opravili pomembna dela na področju astronomije:

Jurij Vega in astronomija (2005),
Lavo Čermelj in Silvo Breskvar v slovenski astronomiji (2005),
Josip Plemelj in komet (2006),
Fran Dominko v slovenski astronomiji (2007),
Janez Vajkard Valvasor in astronomija (2007),
Hallerstein in astronomija (2008),
Anton Peterlin v slovenski astronomiji (2008) in
Perger, Perlah, Strauss - slovenski astronomi 15. in 16. stol. (2008).

V najnovejši, iz zbirke deveti knjigi *Olben in astronomija*, pa prikazujemo astronomsko delo Janeza Jakoba Olbna, rojenega v Kranju. Olben je bil duhovnik, ki se je ob svoji cerkveni službi ukvarjal z več znanstvenimi panogami, med katerimi je astronomija zavzemala najvidnejše mesto. Zato smo izbrali takšen naslov knjige.

Založništvu JUTRO se je treba zahvaliti in mu izreči vse priznanje, da je založilo in izdalo to drobno knjigo, ki se zdi pomembna za slovensko astronomijo. V tem pogledu je naredilo veliko za popularizacijo astronomije, zame pa tudi osebno.

Marijan Prosen – Majo

Kranj — Zlato Polje,
zima 2008/2009

Zanesenjaka

Knjiga *Olben in astronomija* je delo dveh neutrudnih zanesenjakov do lepe, zanimive in redke – carum rarum – knjige. To sta Majo in Stane. Prvi je pisec, drugi založnik. Oba sta knjigoholika. Zanj naredita vse. Tudi zastoj. Delujeta sinergično. Nič ju ne ustavi. Včasih naredita knjigo v nemogočih razmerah, včasih jo sestavita skoraj iz nič. Tole knjigo sta na primer naredila tudi iz razmetanih drobtinic. Misel o ustvarjenju nove knjige je pri njiju vedno močno prisotna, je skoraj neuničljiva. Zato stvari nastanejo.

Kot dolgoletni urednik zbirke *Svet naravoslovja* lahko zapišem, da sem navdušen nad to knjigo, nad njeno bogato vsebino in izjemnimi slikami. Znova in spet mi knjiga deluje kot ponoven trden in neuničljiv dokaz, da smo v znanosti Slovenci zares zelo uspešni, še posebno v astronomiji.

Pohvalimo se lahko s celo vrsto naših astronomov, ki so pomembno tkali znanstvene vezi po Evropi, s Hallersteinom pa celo po vsem našem planetu. To se še posebno kaže v današnjem času, ko se delež ustvarjalnih del naših astronomov v svetovnem merilu samo še večja.

Dr. Zvonko Perat

Osebna izpoved

Ali je razumljivo ali ne, Olben mi je s svojim načinom življenja in dela nekako skrito prišel v drobnoje podzavesti. Čemu neki? Tega si ne znam racionalno pojasniti.

Morda pa zato, ker sem leta 2007 doživel zelo s čustvi nabito jesen, ko sem se z vasi Javornik pod Joštom preselil na Zlato Polje in nenadoma postal Kranjčan, se začel spominjati vseh drobnarij, o katerih mi je svoj čas pripovedoval oče, ki je bil dijak in maturant Gimnazije Kranj, vzljubil novi kraj bivanja, ljudi okoli sebe, posebno pa čudovito okolico s Struževim, Okroglim in Naklom ter sredinsko kapelico sv. Jakoba na širokem polju, kamor pogosto smuknem na sprehode. Zdelo se mi je, kakor da vse te kraje poznam iz neke preteklosti, da sem tu doma že od vekomaj, čeprav sem tu hodil prvič. In name se je nenadoma vsula ploha zanimanja za vse stvari okoli sebe in ena taka iskrica je bilo zanimanje za Olbna. Začel sem brskati za njim kot za neko izgubljeno, a neodtujljivo sestavino Kranja oziroma Kranjčanov.

Zdi pa se mi, da se je to dogodilo tudi zato, ker mi Olben ves čas deluje kot samotar, prav tak grozen samotar, kot sem sam. Sem namreč popoln *Alfard* – kot spomladanska zvezda *Samotnica*, vendar pa ne Osamljenka. Osamljen nisem nikdar. To je dobro. Vse, kar naredim, je delo iz oboževane samote, iz koščka sanktjoštarske zemlje, iz majhne hišice, sobice in majhne mizice in še manjšega računalnika. In dih te zemlje, spoj navdušenosti in ljubezni do raziskav Olbnovega dela so mi spletli tako neverjetno močna krila, da sem lahko poletel daleč v moje pribežališče in v njem, v tem posebno turobnem času mojega življenja, premagal še več kot morda najneprijetnejše nasprotujoče si sile v meni. A to zdaj ni pomembno. Pomembno je, da sem zbral moči, se posvetil novemu raziskovanju, ga v okviru svojih sposobnosti in okolnih možnosti zaključil in da je zdaj knjižica tu.

Napori so se prelevili v prijetno počutje.

*Kranj v Olbnovih mladih letih;
slika iz Merianove Topografije avstrijskih provinc ..., Frankfurt a. M. 1649 [6]*

Kranj, njegovo rojstno mesto

Tega, da se je v Kranju pred nekaj stoletji rodil in šel v širni svet človek, ki v naši zgodovini astronomije zdaj zaseda pomembno mesto, nisem vedel. Kdo bi mi to sploh povedal? To bi bile lahko le neke moje davne sanje.

Na astronomijo, na njene natančne metode raziskovanja vesolja se ne razumem. Zame je astronomija sicer zelo zanimiva veda, a se mi zdi, da je le preveč odmaknjena od življenja, saj se ukvarja z oddaljenimi zvezdami, ki se jih sam komaj kdaj kak ukraden jasen večer s pogledom dotaknem, da bi prišel kdaj do njih, pa je neizvedljivo. Vendar pa imam astronomijo rad na svoj način. Posebno takrat, ko ponoči jadram in se rahlo zasanjam, ko opazujem lepe in prijazne lučke na nebu.

Naš Janez Jakob Olben, ki je izšel iz kranjske rodbine*, je zares, kot sem zvedel od avtorja knjige, napisal zanimivo in koristno astronomsko knjigo, nekakšen koledar s podatki o dnevni svetlobi za vse dni v letu in z navodili, kako naj se verniki pri svojih dnevni opraviilih in verskih obveznostih ravnaajo po Soncu. To njegovo delo predstavlja svojevrstno obogatitev za zgodovino slovenske znanosti. Pomembno pa je tudi za mesto Kranj, saj je bil Olben vendar rojen Kranjčan, kar navsezadnje ne smemo pozabiti.

Božidar Bežek – Darko

---

* Glej knjigo [10], stran 6.

*Kranj – mesto in grad Kieselstein v času Olbnovega življenja;
bakrorez iz slovite Valvasorjeve knjige Slava Vojvodine Kranjske (1689) [11]*

1. Uvod

Na astronomsko delo Janeza Jakoba Olbna sem prvič postal pozoren pri pisanju zgodovine slovenske astronomije za Enciklopedijo Slovenije pri Mladinski knjigi¹, in sicer v povezavi z izrazoma oz. terminoma vzd in zaid Sonca, ki ju navaja dr. Vladimir Murko v svoji razpravi o slovenskih astronomih [2]. Izraza vzd in zaid sta mi bila povsem nepoznana, zdela sta se mi nenavadna, celo tuja, čeprav zelo logična. Pozneje sem ju privzel, razvijal in predlagal v jezikovno uporabo. Posebnega uspeha do danes še nisem dosegel, vendar pa z vztrajnostjo ter natančnim in temeljitim komentiranim pojasnjevanjem obeh izrazov dolgoročno upam na uspeh.

Ko pa sem jeseni leta 2007 postal z eno nogo še Kranjčan, z drugo sem še vedno vaščanski Javorničan oziroma Podjoštar, sem se takoj odločil, da bi predstavil življenje in delo tega skoraj pozabljenega, vsekakor pa pomembnega slovenskega astronoma, rojenega v Kranju.

»O njem nihče nič ne ve, jaz pa želim o njem napisati knjigo in ga na široko predstaviti«, sem se dalj časa prepričeval, ko še nisem mogel vedeti, ali mi bo to sploh uspelo. Vendar sem ves čas imel dobro voljo. Bil sem optimistično naravnan. Optimizem in da z ljubeznijo in veseljem nekaj narediš, deluje zdravilno. Odprejo se marsikatera vrata.

Spomladi leta 2008 sem začel zbirati gradivo. Razen skromnih podatkov v Slovenskem biografskem leksikonu in v zapisu V. Murka nisem imel ničesar, iz česar bi lahko dobil več podatkov. Na vsak način pa sem želel priti do otipljivejših virov. Pokazalo se je, da je to zelo zamotano. Ker je Olben konec svojega življenja preživel v avguštinskem samostanu St. Florian pri Linzu in naj bi vso svojo pisno in tiskano zapuščino zapustil

---

1 Dne 23. 12. 1983 so me z dopisom VTO Fizika, Ljubljana, Jadranska 19, določili, da za Enciklopedijo Slovenije napišem zgodovino slovenske astronomije od začetkov, tj. od 12. stoletja (od Hermana Koroškega) do 80-tih let preteklega stoletja, skupaj z gesli vseh naših pomembnejših umrlih astronomov, ki so bili v dopisu navedeni. To delo sem še z nekaterimi drugimi dodatnimi z astronomijo povezanimi gesli opravil v celoti.

2. Pogled nazaj

Predno se lotimo razpravljanja o Olbnu, poglejmo še nekoliko nazaj v našo zgodovino Gorenjske, poskusimo izluščiti iz nje še kakšnega pomembnega Kranjčana, ki bi zagotovo, kakor Olben zdaj, zaslužil posebno obravnavo. A za to naj poskrbe drugi. Idejo pa bom navrgel.

Na prelomu srednjega veka v novi vek je veliko Slovencev delalo na številnih srednjeevropskih univerzah, kjer so predavali različne predmete (vsebine). So tudi objavljali ali pa so v rokopisih zapustili svoja znanstvena dela, ki so jih pisali najprej v latinščini, pozneje pa v nemščini in italijanščini. V slovenskih zgodovinskih delih najdemo podatke o naših znanstvenikih, ki so delovali kot profesorji ali funkcionarji po 14. stoletju, in to večinoma na dunajski univerzi. Omejimo se le na Kranjčane. Ti so:

Bernhard iz Kranja (Bernardin de Krayburg), predavatelj na dunajski univerzi leta 1437.

Gregor iz Kranja (Gregorius de Krayburg), profesor svobodnih umetnosti na Dunaju leta 1442 in leta 1446.

Konrad iz Kranja (Konrad de Krayberg), profesor na dunajski univerzi leta 1445.

Mihael iz Kranja (Michael de Krainburg), predavatelj na artistski fakulteti dunajske univerze leta 1448.

May(e)ditsch Jurij Krištof, dr. prava in vladni svetnik, dekan pravne fakultete leta 1714 in rektor dunajske univerze 1715 – Olbnov sodobnik.

Blatnik (Wlatnig) Jurij (*1693 Kranj), magister svobodnih umetnosti in filozofije, plesni in sabljaški mojster; 1718 študent 4. letnika teološke fakultete v Gradcu – Olbnov sodobnik.²

---

² Mimogrede omenjamo še naslednja: **Lenart s Kranjske** (Leonhardus de Carniola), dr. teologije, profesor na dunajski univerzi 1388, 1397 in 1398; **Krištof s Kranjske** (Christoph de Carniola), predaval na dunajski univerzi leta 1431; morda sta Kranjčana.

3. Doba, v kateri je živel

J. J. Olben je živel v dobi katoliškega preporoda oziroma baroka. Rodil se je še v času 30-letne vojne, in sicer leto po Galillejevi smrti, Kepler pa je bil takrat že 13 let pod rušo. Bil je sodobnik Christiana Huyghensa (1629–1695), ki je odkril največji Saturnov satelit Titan, Olafa Roemerja (1644–1710), ki je ugotovil hitrost svetlobe (1675), Isaaca Newtona (1642–1727), ki je odkril v vesolju splošno veljaven gravitacijski zakon (1687), Edmonda Halleyja (1656–1742), ki je napovedal, da se bo komet, ki ga je leta 1682 sam opazoval iz Anglije, ponovno prikazal na nebu leta 1759, kar se je res zgodilo, sam pa tega ni mogel dočakati, ker je prej umrl. Za časa Olbnovega življenja sta bila ustanovljena tudi pariški astronomski observatorij (1667) in greenwiška zvezdarna (1676).

Za orientacijo v času naj bo dovolj oseb in dogodkov iz evropskega astronomskega prostora.

Glede na naše razmere je bil Olben sodobnik znanega pridigarja in slovečega govornika kapucina očeta Rogerija (u. 1728), pridigarja, lingvista, prevajalca in pedagoga kapucina očeta Hipolita, ki je umrl v Kranju (1722), in še bolj slavnega Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693), ki ga je preživel za celih 32 let, ter znanega slovenskega zdravnika in operoza Marka Gerbca (1658–1718). V čas Olbnovega življenja pada tudi prvo delovanje (1693–1725) učenjaškega društva Akademije delavnih v Ljubljani (Academia operosorum Labacensium).

Protestantskega tiskarja Janža Mandelca so iz Ljubljane izgnali že leta 1582 in potem tu celo stoletje ni bilo tiskarske delavnice. V času 30-letne vojne je literarno, večinoma nabožno delo pri nas povsem zamrlo. Kar 50 let (od 1612 do 1672) ni izšla nobena slovenska knjiga. Od leta 1678 pa je v Ljubljani le začelo delovati tiskarsko in knjigotrško podjetje Janeza Krstnika Mayrja, ki je ponujalo širok izbor najrazličnejših knjig.

4. Družina Olben v Kranju

Priimka Olben v Kranju danes ni več. Tudi v Sloveniji ga ne najdemo. Celó v svetovnem merilu je redek.

V 17. stoletju pa je bila družina Olben ena najpremožnejših v Kranju. Kaže pa, da je na hitro izumrla.

Vodilne meščanske rodbine 17. stoletja:

- Adlman** — Tomaž, trgovec (konec 16. stol.); sin Feliks, mestni sodnik 1601, 1642/3.
Freiberger — Simon, trgovec, m. sodnik 1640/1; sin Volbank, m. pisar; Jan. Krstnik († 1707), m. sodnik 1675—79, 1700/1.
Harrer — prim. rodovnik str. 157.
Kestner — Matija, m. sodnik 1604, 1615, 1643/4.
Kunsti — Matej, trgovec, m. sodnik 1648.
Merjasec — Jakob, trgovec, m. sodnik 1630—32; Janez, „vigshi kamrar“ († 1683); Iv. Danijel, m. sodnik 1679—83.
Olben — Jakob, trgovec s siti, m. sodnik 1598; sin Jernej (žena: Marjeta Adlman), m. sodnik 1645—47, 1653/4.
Papler (pl. Papler) — Priselili se najbrž iz Stare Loke; Andrej, m. sodnik 1624; Ivan pl. Papler poročen z Rozino Katarino Zwingman, graščak na Hribu (Obergörtschach).
Pogačnik — Jurij, m. sodnik 1619; Matej, m. sodnik 1651.
Proj — Tomaž, m. sodnik 1609/10.
Resman — Matija, m. sodnik 1648/9, 1655—58.
Reze — Simon, nakladničar (1628—1646), m. blagajnik, nobilitiran (pl. Rezenheim); sin Sebastijan, nakladničar (1646—1680); Mihael, m. sodnik 1661/2.
Snedic — prim. rodovnik str. 162/3.
Sodar — Iv. Jakob, oskrbnik stoln. kapitlja v Ljubljani, pozneje solicitor v Kranju.
Soller — Jakob († 1700), m. sodnik 1695—98.
Šetina — Janž, m. sodnik 1632—40.
Škerlj — Gregor, m. sodnik 1601.
Weinacht — Matej, trgovec, m. sodnik 1628/9; sin Matija, m. sodnik 1656, 1662—70, (ž. Katarina Petschacher pl. Schöffert); njegov sin Iv. Franc pl. Weinacht (1656—1694), m. sodnik 1683—1694 (ž. Marija Magd. Merjasec).
Zipf — Jurij, m. sodnik 1620/1.

V knjigi [4] je na treh mestih omenjeno ime te družine. Na str. 208 je celo gornja preglednica, kjer je izpostavljeno ime Olben.³

³ V [4] na strani 190 piše, da je leta 1569 M. Harrer pri krstni pojedini meščana Jakoba Olbna bral protikatoliško sramotilno pesem in ni bil kaznovan, na straneh 216/217 pa, da so se leta 1641 v Kranju naselili kapucini, ki so za stavbišče samostana

5. Janez Jakob Olben

(Kranj, 5. 7. 1643–10. 6. 1725, St. Florian/Linz)
življenje, delovanje, delo

Janez Jakob Olben (Joanne(i)s Jacobus Olben) je bil rojen v Kranju dne 5. 7. 1643 v premožnejši sitarski družini (glej seznam kranjskih rodbin na str. 21). Na Dunaju je dokončal študij teologije. Leta 1668 je bil posvečen v duhovnika. Prva tri leta je deloval kot farni vikar v mestu Laa, nato pa je trinajst let opravljal službo dvornega kaplana v mestu Passau. Končno je postal dekan v mestu Freistadt in župnik v Traiskirchnu.

*Cerkev sv. Katarine v Freistadtu –
Olben je odločilno sodeloval pri baročni ureditvi cerkve.*

Trinajsta in štirinajsta stran (november in december) Novih florijanskih efemerid

Utrinki iz Olbnove knjižnice

Pri pregledu omenjenih knjig, v katerih ima na določenih straneh ob stani pripisane številne lastne pripombe – komentarje, lahko hitro ugotovimo, da se je precej ukvarjal z geometrijo, fiziko in kemijo oz. alkimijo ter tudi z drugimi mejnimi področji znanosti, kar je bilo tedaj čisto nekaj običajnega. Določene knjige verske in filozofske vsebine je brez dvoma uporabljal tudi v svoji prvotni cerkveni službi, npr. pri sestavljanju pridig in nabožnih govorov ter dajanju življenjskih napotkov vernikom. Vse kaže, da je bil Olben zelo studiozen tip človeka.

6. Mrak in zora

Olben je v svojih *Efemeridah* navedel kar precej astronomskih pojmov oziroma podatkov, ki jih je moral izračunati. To so: čas vzida in čas zaida Sonca, trajanje dneva in noči, trajanje mraka in zore itn. Da publikacija ne bi izzvenela v prazno, da bi bila uporabna tudi praktično, bomo nekaj več spregovorili o mraku in zori, saj sta to pojma iz splošne izobrazbe, o katerih na žalost zelo malo ali pa nič ne slišimo v šoli, bi pa o tem morali vedeti čim več.

Zjutraj, dopoldne, popoldne in zvečer so deli dneva, ki so nenatančno opredeljeni. Natančno pa so na primer določeni začetek in konec dneva in noči, poldne in polnoč. Med razmeroma natančno določene dele 24 urnega dneva štejemo tudi mrak in zoro.

Mrak je čas prehoda dneva v noč, torej čas med dnevom in nočjo in obratno. To je čas polteme po zaidu Sonca – večerni mrak ali kratko *mrak*, oziroma pred Sončevim vzidom – jutranji mrak ali *zora*. Oba povzročata razpršena Sončeva svetloba, ki se odbija na zgornjih plasteh ozračja. Brez ozračja mraka ne bi bilo, kakor ga na primer ni na Luni.

Razlikujemo meščanski, navtični in astronomski mrak oz. zoro.

Meščanski mrak traja od Sončevega zaida do trenutka, ko pride središče Sonca 6° pod idealno obzorje (horizont) in še lahko beremo srednje velik tisk, tj. okoli pol ure.

Navtični mrak traja od Sončevega zaida do trenutka, ko pride središče Sonca 12° pod obzorjem in še vidimo morsko obzorje, prižgejo se svetilniki in vidimo najsvetlejše zvezde, tj. zvezde prve magnitute.

Astronomski mrak pa traja vse do trenutka, ko pride središče Sonca 18° pod obzorje in lahko v jasnem vremenu okoli nadglavišča že opazimo s prostim očesom komaj vidne zvezde, tj. zvezde šeste magnitute. Ob začetku astronomske zore pa pri omenjenih pogojih te zvezde ravno izginejo pogledu. V knjigi razpravljamo le o astronomskem mraku.⁵

---

⁵ Začetek in konec ter s tem trajanje astronomskega mraka izračunamo iz enačbe za

7. Opis in ocena Olbnovih *Novih florijanskih efemerid*

Olbnove *Efemeride* obsegajo vsega skupaj 14 velikih strani (malo večjega formata od A4) teksta, prvi dve predstavljata naslovnico oziroma ovojnico z natančnim opisom naslova dela, navedbo imena avtorja in kraja izida (Linz) ter nato še z razlago namena in s potrebnimi navodili ... Nato sledi 12 strani preglednic - podatkov za vsak mesec posebej in na vsaki strani za vsak dan posebej, torej so podatki za vse dni v letu.

V glavi razpredelnice so: dan meseca, trajanje noči (ura, minuta in sekunda), začetek, konec in trajanje mraka ter prav tako zore, čas vzida, čas zaida Sonca in trajanje dneva, zodijski znak Sonca v meridijanu in deklinacija Sonca. Vse podatke je preračunal, kar pojasnjuje na ovitku.

To so prve takšne efemeride, ki jih je pripravil kak Slovenec.

Olben je bil star 61 let, ko je izdal svoje *Efemeride*. V teh letih človek še marsikaj zmore. Opravil je zares veliko delo, seveda pa vse v povezavi s cerkvenimi potrebami in tudi dovoljenjem.

Olben je računal trajanje »trde« noči, najbrž astronomske, a se zdi, da bolj nekaj med astronomsko in navtično nočjo. Trajanje dneva je računal od časa vzida Sonca do časa zaida Sonca. Naveden je zodijski znak Sonca v meridijanu ter ekliptiška dolžina (od začetka vsakega znaka posebej – od 0° do 30°) in deklinacija Sonca (klasično, kot se učimo v šoli).

Objavljene podatke je zagotovo računal več let, z računi pa zaključil v samoti, v samostanu. Na izid efemerid se je torej sistematično pripravljaj dalj časa. Vsebinsko so bogate in vzorno urejene. Iz priloženega slikovnega gradiva pa si lahko tudi sami ustvarimo vtis o tem zares zgodovinsko pomembnem delu.

Podatki veljajo za povsem odprt prostor (idealno obzorje), so pa navedeni s preveliko natančnostjo, npr. časi na sekundo, koti pa na kotno sekundo natančno, kar v praksi sploh ne pride v poštev. Vidi se, da je

8. Sklep

V zadnjih letih v zgodovini slovenske astronomije kar naprej odkrivamo nove osebnosti, ki so zapustile pomembna dela. Med njimi je tudi skoraj pozabljeni slovenski astronom in matematik Janez Jakob Olben (1643–1725), ki smo ga zdaj na novo obdelali in predstavili razsežnost njegovega dela.

Olben je bil samotarski znanstvenik, ki je deloval mimo jezuitskega v avguštinskem cerkvenem redu. Res je in priznavamo, da je Olbna prvi odkril Vladimir Murko, ko je v [2] o njem zapisal nekaj stavkov, vendar pa smo ga tu ponovno odkrili in mu dali pomembnejšo in večjo veljavo kot prej. Mislimo, da smo ga glede na ostale slovenske astronome po opravljenem delu pravično in pravilno ovrednotili.

Upamo si celo misliti, da smo s to publikacijo prebili nek led nezanimanja za naše pomembne po svetu razsejane učenjake, za katere se zaradi svoje ozkosti ali praznosti premalo ali pa nič ne zanimamo in zato o njih malo, ali pa nič ne vemo, in da smo tega davnega in samotarskega kranjskega znanstvenika uspeli oteti skorajšnji pozabi.

Močno se pridružujemo mnenju, naj čim več pišemo in govorimo o naših znanstvenikih, preteklih in sedanjih, saj si na ta način močno krepimo tudi svojo narodno zavest.

Vinjetna stran iz postinkunabule v Olbnovi knjižnici

Literatura

- [1] B. O. Černík, Die Schriftsteller der noch bestehenden Augustine-Chorherrenstifte von 1600 bis auf den heutigen Tag, str. 6. *Opomba*. Od tod sem črpal podatke za Olbnov življenjepis.
- [2] V. Murko, Starejši slovenski znanstveniki in njihova vloga v evropski kulturni zgodovini – Astronomi, Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, zv. 2, Slovenska matica, Ljubljana 1974, str. 31.
- [3] M. Prosen, Astronomija (na Slovenskem), Enciklopedija Slovenije, Vol. 1, 124, MK, Ljubljana 1987.
- [4] J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 190, 208 (seznam premožnejših rodbin v 17. stoletju v Kranju).
- [5] V. Murko, Delovanje Slovencev na tujih univerzah (do konca 18. stoletja), Naši razgledi, 5. 11. 1971.
- [6] 900 let Kranja – Spominski zbornik, Izdal Občinski ljudski odbor, Kranj 1960.
- [7] I. Nößlböck, Die Entstehung der Pfarre und die Baugeschichte der Katharinenkirche in Freistadt, Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung (Innsbruck), 54, 1942, 3-4, str. [347]-361, 20 pril.: ilustr.
- [8] J. J. Olben, Novae Ephemerides Florianenses, ... S. Floriani Meridianum & Horizontem praecise exhibetur, pro anno Domini 1704. Publicata ... Lincii 1704.
- [9] I. Grafenauer, Kratka zgodovina slovenskega slovstva, Ljubljana 1919.
- [10] K. Kobe – Arzenšek, Sitarstvo na Gorenjskem (zgodovinski oris), Tehniški muzej Slovenije, Ljubljana 1967.
- [11] M. Rupel, Valvasorjevo berilo, MK, Ljubljana 1951, 226–228.
- [12] S. Južnič in M. Prosen, Astronomija na Slovenskem in slovenski astronomi na tujem (12.–21. stoletje), Didakta, Radovljica 2006, 35.
- [13] M. Prosen, Astronom in matematik iz Kranja, Bilten 57. občnega zbora DMFA Slovenije, Cerklje, 25.–26. nov. 2005, str. 55.
- [14] M. Prosen, Janez Jakob Olben, ponovno odkriti kranjski astronom, Delo-Znanost, 21. 8. 2008, str. 19.
- [15] H. Atlansky, Janez Jakob Olben – skoraj pozabljeni slovenski astronom, Spika 10 (okt. 2008), 424.
- [16] H. Atlansky, Olbnove efemeride, Spika 11 (nov. 2008), 473.
- [17] M. Prosen – Majo, Janez Jakob Olben, astronom iz Kranja, Proteus 71 (2009).
- [18] M. Prosen, Mrak, Fizika v šoli L. 4 (1998), šte. 2, 120–123.
- [19] B. Reisp, Zgodbe in podobe iz naše preteklosti, Društvo SM, Ljubljana 2008
- [20] M. Prosen, Astronom Kranjčan Janez Olben, Sitar 96/4, Glasilo KS Stražišče, 24. 12. 2008.
- [21] M. Prosen, Pomembni astronom Janez Jakob Olben, Gorenjski Glas – Snovanja 166, str. 10, Kranj 30. 1. 2009.

SVET NARAVOSLOVJA

Marijan Prosen — Majo **Olben in astronomija**

Fotografije: Maja Prosen

Strokovni pregled: dr. Zvonko Perat,
Majda Vehovec, prof.

Jezikovni pregled: Zdravko Potočnik

Strokovni urednik: Marijan Prosen – Majo

Urednik zbirke: dr. Zvonko Perat

Prelom in oprema: ONZ Jutro

Izdalo in založilo: Založništvo JUTRO

Za založbo: Stane Kodrič

© Avtor in Založništvo Jutro, Jutro d.o.o.

V Jutrovi zbirki SVET NARAVOSLOVJA so doslej izše naslednje knjige:
M. Prosen: **SKRIVNOSTI DNEVA IN NOČI** • M. in S. Prosen: **ZVEZDNI MITI IN LEGENDE**
• M. Prosen: **ZVEZDE, ZVEZDE** • M. Prosen: **IMENA NEBESNIH TELES** • M. Prosen in M.
Vehovec: **OD ZEMLJE DO SONCA, učbenik** • M. Prosen: **JURIJ VEGA IN ASTRONOMIJA** •
M. Prosen: **LAVO ČERMELJ IN SILVO BRESKVAR** • S. Južnič in M. Prosen: **JOSIP PLEMELJ**
IN KOMET • M. Prosen: **UTRINKI IZ MOJE ASTRONOMSKE DELAVNICE** • S. Južnič in
M. Prosen: **FRAN DOMINKO V SLOVENSKI ASTRONOMIJI** • S. Južnič in M. Prosen:
J. V. VALVASOR IN ASTRONOMIJA • M. Prosen: **HALLERSTEIN IN ASTRONOMIJA** •
M. Prosen: **PERGER, PERLAH IN STRAUSS, SLOVENSKI ASTRONOMI 15. IN 16.**
STOLETJA • M. Prosen: **ANTON PETERLIN V SLOVENSKI ASTRONOMIJI**

NAROČILA:

Jutro d.o.o., Črnuška c. 3, p.p. 4986, 1001 Ljubljana
Tel. (01) 561-72-30, 041 698-788 • faks (01) 561-72-35
E-pošta: JUTRO@SIOL.NET • WWW.JUTRO.SI